

سخن ناشر

از دیرباز روش‌های مختلفی برای دستیابی به حقیقت و شناخت واقعیت‌های عالم وجود داشته است که از جمله آن‌ها روش عقلی است. این روش همواره در میان اندیشمندان جایگاهی ویژه داشته است، چراکه توانایی دستیابی به یقین و کشف حقایق کلی را برای همگان فراهم می‌کند.

در این میان، علم منطق به‌عنوان دانشی برای دستیابی به قواعد تفکر و برخورداری از اندیشه صواب، ابزار ارزشمندی برای نیل به حقیقت محسوب می‌شود. از این‌رو استدلال برهانی یکی از ارکان اساسی در رسیدن به کشف حقایق است. این روش که در میراث حکمی و منطقی جایگاه والایی دارد، نقش مهمی در رشد اندیشه بشری ایفا می‌کند.

کتاب پیش‌رو تلاشی دقیق و فنی برای تبیین این روش منطقی است. نویسنده با بررسی تطورات تاریخی و منطقی باب برهان، ضمن تحلیل جایگاه آن در سنت منطقی پیش و پس از شیخ‌الرئیس بوعلی سینا، ساختار و شرایط استدلال برهانی را به شکلی جامع معرفی می‌کند. وی در این اثر به موضوعاتی

همچون چستی، اقسام و ویژگی‌های استدلال برهانی و نیز به بررسی دو گونه مهم برهان لمّی و ائی می‌پردازد و ضمن واکاوی ارتباط این مباحث با سایر حوزه‌های علمی، زمینه‌ای برای درک ژرف اصول استدلال منطقی فراهم می‌آورد. انتشارات آل‌احمد ع.ا.ج.ا. بر خود لازم می‌داند از زحمات استاد گرانقدر، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی نوری تشکر و قدردانی نماید و امید است این اثر بتواند در معرفی شایسته مباحث مهم منطقی و زمینه‌سازی برای استفاده آن در عرصه نیازهای دانشی سودمند افتد؛ ان شاء الله تعالی.

محمدجواد رستمی

مدیر انتشارات آل‌احمد ع.ا.ج.ا.

فهرست اجمالی

۱۳	درآمد
۱۷	فصل اول: کتاب برهان
۳۵	فصل دوم: برهان
۹۵	فصل سوم: برهان لمتی و آتی
۱۷۹	منابع

فهرست تفصیلی

۱۳	درآمد
فصل اول	
کتاب برهان	
۱۹	مقدمه
۱۹	۱. چیستی کتاب برهان
۲۲	۲. پیشینه کتاب برهان
۲۴	۳. غرض و منفعت کتاب برهان
۲۵	۴. جایگاه و مرتبه کتاب برهان
۲۹	۵. مباحث کتاب برهان
۳۳	نتیجه‌گیری فصل اول
فصل دوم	
برهان	
۳۷	مقدمه
۳۸	۱. چیستی برهان

۴۳	۲. پیشینه برهان
۴۵	۳. اهمیت برهان
۴۷	۴. امکان اقامه برهان
۵۰	۵. صورت و ماده برهان
۵۱	۵/۱ صورت برهان
۵۴	۵/۲ ماده برهان
۵۴	۵/۲/۱ شرایط مقدمات برهان
۶۰	۵/۲/۲ راه دست‌یابی به مقدمات برهان
۶۲	۵/۲/۳ تناهی مقدمات برهان
۶۴	۶. تمایزات برهان
۶۶	۷. حقیقت و شرایط حد وسط در برهان
۷۱	۸. تعدد براهین
۷۲	۹. مسئله و نتیجه برهانی
۷۴	۱۰. مأخذ برهان
۷۴	۱۱. قلمرو برهان
۷۷	۱۲. اقسام برهان
۷۸	۱۲/۱ برهان لَمّی و ائّی
۷۸	۱۲/۲ برهان کلی و جزئی
۸۱	۱۲/۳ برهان موجب و سالب
۸۲	۱۲/۴ برهان مستقیم و خلف
۸۴	۱۲/۵ برهان اولی و غیر اولی
۸۴	۱۲/۶ برهان عقلی و سمعی

- ۱۳. مخاطبات برهانی — ۸۵
- ۱۴. ارتباط برهان با حدّ — ۸۷
- ۱۵. برهان و علوم حکمی — ۸۸
- نتیجه‌گیری فصل دوم — ۹۱

فصل سوم

برهان لَمّی و اَتّی

- مقدمه — ۹۷
- ۱. چیستی برهان لَمّی و اَتّی — ۹۸
- ۲. پیشینه برهان لَمّی و اَتّی — ۱۰۴
- ۳. اطلاق برهان بر برهان اَتّی — ۱۰۵
- ۴. شرایط برهان لَمّی — ۱۰۷
- ۵. اقسام برهان لَمّی — ۱۱۳
- ۶. اقسام برهان اَتّی — ۱۱۵
- ۷. برهان اَنّ از راه ملازمات عامه — ۱۱۸
- ۸. بازگشت برهان اَنّ دلیل به برهان لَمّی — ۱۲۳
- ۹. اختلاف برهان لَمّی و اَتّی در نگاه ارسطو — ۱۲۵
- ۱۰. رابطه اوسط و اصغر در برهان لَمّی و اَتّی — ۱۳۱
- ۱۱. اعتبار برهان لَمّی و اَتّی — ۱۳۳
- ۱۲. بررسی اختلاف مربوط به اعتبار برهان اَتّی — ۱۴۳
- ۱۳. جریان برهان لَمّی و اَتّی در قالب قیاس استثنایی — ۱۴۷
- ۱۴. برهان لَمّی و اَتّی و سه استدلال خلف، استقراء تام و تمثیل — ۱۵۰
- ۱۵. علل چهارگانه در برهان لَمّی — ۱۵۳

- ۱۶. علیّت تحلیلی در برهان لمّی ۱۵۸
- ۱۷. ارتباط برهان لمّی و اتّی با دانش و گزاره‌های آن ۱۶۲
- ۱۸. کاربرد برهان لمّی و اتّی در فلسفه اولی ۱۶۴
- نتیجه‌گیری فصل سوم ۱۷۶
- منابع ۱۷۹

درآمد

شناخت واقعیت و حقایق وجودی عالم، یکی از دغدغه‌های اصلی حکماء و کسانی است که زندگی در فضای وهمی و خیالی را نمی‌پسندند و تشنه رسیدن به حقیقت هستند. برای دستیابی به این شناخت، راه‌های گوناگونی مانند بهره‌گیری از دستاوردهای حسی، عقلی، شهودی، دینی و یا ترکیبی از این دستاوردها وجود دارد. راه معمول و فراگیر برای بشر در رسیدن به واقع و انکشاف آن در سطح کلیات و به دیگر سخن در فضای علوم انکشافی ناظر به حقایق کلی و یقینی، راه عقلی است؛ زیرا راه حسی، مفید کلیت و یقین نیست و به درک جزئیات محسوس مربوط است. راه شهودی هم به برخی از افراد بشر اختصاص دارد و برای همه انسان‌ها محقق نمی‌شود. پذیرش آموزه‌های اصلی و بنیادی دین مانند پذیرش اصل دین و همچنین درک درست باورها و دستورات دینی در جاهایی که امکان کج‌فهمی درباره آنها وجود دارد نیز به کمک آموزه‌های عقلانی امکان‌پذیر است.

دریافت حقایق از راه عقل هم خود وابسته به بهره‌گیری از قوانینی است که روش درست اندیشیدن در فضای علم و به دست آوردن مفاهیم و گزاره‌های

• استدلال برهانی؛ چیستی، اقسام و ویژگی‌ها •

عقلی می‌باشد. بیان این قوانین در دانش منطق صورت می‌گیرد و در واقع غرض اصلی و فرجامین دانش منطق، به دست دادن قوانین کلی اندیشه یا همان روش عقلی دست‌یابی به مجهولات تصویری و تصدیقی است که از روش مربوط به حیطه تصور به «تعریف» (و متعلقات آن) و از روش مربوط به حیطه تصدیق به «برهان» (و متعلقات آن) تعبیر می‌شود. در گذشته یعنی تا پیش از ابن‌سینا (و حتی از سوی خود ابن‌سینا در برخی نگاشته‌هایش) بحث از هر دو روش تعریف و برهان، در صنعت و کتابی با نام صنعت و کتاب برهان انجام می‌گرفت که مقصود اصلی دانش منطق شمرده می‌شد، ولی با نگارش کتاب اشارات و تنبیهات بوعلی، این دو حیطه از هم تفکیک شده و در بسیاری از نگاشته‌های منطقی پس از اشارات و تنبیهات، باب برهان به خود استدلال برهانی و مباحث پیرامون آن اختصاص یافته است.

بنابراین می‌توان گفت در حیطه تصدیقات، روش عقلی برای دست‌یابی به قضایای نظری علوم، استدلال برهانی است که از مقدمات یقینی و کلی برای استنباط یقینی و مطابق با واقع قضایای کلی نظری در همه زمینه‌های علمی بهره می‌گیرد. به دیگر سخن راهی که هر انسان برای دست‌یابی به درک عقلی و یقینی حقایق در حوزه تصدیقات نیاز دارد، استدلال برهانی است که برخوردار از آن سبب رشد و بالندگی انسان و داشتن زیست عقلانی و منطبق با حقایق و پدیده‌های عالم می‌باشد.

نوشتار حاضر در پی شناسایی مهم‌ترین و ارزش‌مندترین روش تعلیم حقایق در حوزه تصدیقات یعنی روش برهان، با بهره‌گیری از میراث گران‌بهای حکمی و منطقی است و برای تأمین این غرض و به تصویر کشیدن حقیقت و زوایای گوناگون روش برهان، مباحث خود را در سه فصل پی می‌گیرد. در فصل نخست، به تبیین صناعت برهان به معنای باب و کتابی از دانش منطق که مشتمل بر مباحث مرتبط با استدلال برهانی است پرداخته می‌شود تا فضایی

برای آشنایی با کلیت برهان و جایگاه و نسبت آن با دیگر مباحث منطق ترسیم گردد. در فصل دوم، خود برهان و استدلال برهانی و ویژگی‌ها، شرایط و اقسام این استدلال (به جز بیان تفصیلی دو قسم اصلی و مهم برهان یعنی برهان لمّی و برهان ائی) به تفصیل بیان می‌گردد تا جوانب و ابعاد گوناگون برهان به خوبی روشن گردد. در فصل سوم، مباحث مربوط به برهان لمّی و برهان ائی یعنی چیستی، اقسام و شرایط این دو نوع برهان، به تفصیل بیان می‌شود و دلیل تفکیک این بحث از دیگر مباحث برهان نیز نقش اساسی این دو برهان در میان مباحث برهان و همچنین حجم بالای مباحث مرتبط با آنها است که نیاز است در فصلی مستقل مطرح گردد. با لحاظ این مطالب، نوشتار حاضر نیز مشتمل بر سه فصل با عناوین «کتاب برهان»، «برهان» و «برهان لمّی و ائی» و بیان مباحث مرتبط با آنها است.

در فصل نخست این کتاب تلاش می‌شود به پرسش‌هایی درباره باب برهان و مباحث مربوط به کتاب برهان در منطق از جمله این پرسش‌ها پاسخ داده شود: کتاب برهان چه ماهیتی دارد و چه تحولاتی یافته است؟ غرض از تدوین کتاب برهان و نیز منفعت این کتاب چیست؟ کتاب برهان از چه جایگاه و مرتبه‌ای در دانش منطق برخوردار است و نسبتش با دیگر مباحث منطقی چیست؟ کتاب برهان دارای چه مباحثی است؟

در فصل دوم این کتاب نیز تلاش می‌گردد به پرسش‌هایی درباره استدلال برهانی و هویت این نوع استدلال مانند این پرسش‌ها پاسخ داده شود: برهان از چه ماهیتی برخوردار است و دلیل امکان اقامه برهان چیست؟ صورت و ماده برهان دارای چه احکام و شرایطی هستند؟ اقسام و نیز مأخذهای برهان کدام هستند؟ تمایزات برهان از دیگر استدلال‌ها چیست؟ ویژگی حد وسط برهان چیست؟ هویت مسئله برهانی و نتیجه برهانی و نسبت آنها با هم چیست؟ قلمرو برهان کجاست؟ مخاطبات برهانی به چه معنا است؟ برهان با حدّ چه

• استدلال برهانی؛ چیستی، اقسام و ویژگی‌ها •

رابطه‌ای دارد؟ نسبت برهان با علوم فلسفی چیست؟

در فصل سوم هم تلاش بر این است که به پرسش‌هایی درباره برهان لَمّی و برهان اَتّی مانند این چند پرسش پاسخ داده شود: هویت منطقی دو برهان لَمّی و اَتّی و تمایز آنها از هم چیست؟ این دو برهان از چه شرایطی برخوردار هستند؟ هر یک از برهان لَمّی و اَتّی دارای چه اقسامی هستند؟ اعتبار منطقی برهان لَمّی و اَتّی آیا یکسان است یا نه؟ نقش برهان لَمّی و اَتّی در علوم چیست؟ آیا علیّت حد وسط در برهان لَمّی، اعم از علیّت خارجی و علیّت تحلیلی است؟ نقش علیّت تحلیلی در برهان لَمّی چیست؟

تا آنجا که نگارنده نوشتار حاضر جستجو کرده است، در میان آثار معاصر مرتبط با برهان، نگاشته‌ای به گستردگی مباحث مطرح در این نوشتار به لحاظ کَمّی و کیفی درباره برهان و ابعاد و زوایای آن وجود ندارد. از این حیث به نظر می‌رسد این نوشتار در نوع خود گامی مهم برای بهتر به تصویر کشیدن هویت برهان و ویژگی‌های آن به شمار آید.

در پایان لازم می‌دانم قدردان اساتید خود به ویژه اساتیدم در حوزه علوم منطقی و فلسفی باشم که توان علمی‌ام در این حوزه‌ها (مانند آنچه در این نگاشته به رویت مخاطبان می‌رسد) را وام‌دار این سروران هستم و از خداوند مَنّان طلب خیر و سعادت و عاقبت بخیری برای آنان را دارم.